

تأثیر نقوش اسلیمی در معماری ایران

راضیه صدرانی، احمد رضا کابلی^۲

۱_ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، موسسه‌ی مهراروندآبادان.
۲_ گروه معماری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران.

چکیده

هنرمندان ایرانی نیز در طرح‌های اسلیمی و زینت‌بخش دست فرایندهای هنری خود ساختن و نوآوری‌های نیز پرداخته سفالگری و کاربرد سفالی و نقوش اسلیمی و ایده‌هایی از طبیعت که اسلیمی گاهی به صورت نقش اصلی و زمانی همراه با دیگر طرح‌های نقش دارد هنرمندان ایرانی اثرات کار خود را از طبیعت الهام می‌گرفتند و هیچ‌گاه به تقلید از آن‌ها مشخص نشده است این نوع هنر نه تنها شرافت و کمال می‌بخشید بلکه عاملی بود در جهت سیر انسان به سمت خلاقیت و آگاهی و دانایی. از اصلی‌ترین عوامل شناخت و فهم برای ادراک فرم و فضا در معماری است که طراحان تصورات خود را می‌یابد. فرم و هندسه ریاضیات در معماری بنا بلکه در اجزاء معماری و تزئینات آن نیز بکار می‌رفت. فرضیه این پژوهش این‌طور به نظر می‌رسد که اولاً نقوش سنتی از فلسفه‌ی اسلامی طبیعت پیروی کرده است. ثانیاً تأثیر زیادی در زیبایی بصری معماری ایرانی - اسلامی داشته است. هدف از این پژوهش که از نوع کیفی است و با استفاده از روش گردآوری و تحلیل اطلاعات به صورت توصیفی - تاریخی است، بیان تأثیر نقوش سنتی در بناهای موجود برای ایجاد تأثیر حس معنوی و عرفانی بر افراد است.

واژگان کلیدی: نقش، اسلیمی، معماری ایران.

مقدمه

اسلیمی نقشی است که از گذشته‌های دور برای آذین‌بندی ظروف و بافته‌ها در حجاری‌ها به کار می‌رفته است و شاید در آن روزگاران نامی خاص داشته است. این نقش ظاهراً از دوره‌های سلجوقی و تیموری به این نام معروف شده است. می‌توان نقش‌های گیاهی را دید که تأثیر گرفته از معماری هلنی پس از دوران سلوکیان است. برخی از نقوش این دوره را می‌توان پیشینه طرح‌های گیاهی در ایران به شمار آورد و به نمونه‌های بسیار استادانه از طرح‌های گیاهی بر سنگ‌نگاره‌ها، گچ‌بری‌ها و اشیاء فلزی برمی‌خوریم. در آثار این دوره همچون گذشته، اسلیمی گاه به صورت نقش اصلی و گاهی به جای حاشیه تزئینی به کار رفته است. در دوره ساسانی نقش‌های گیاهی بیشتر در حجاری‌ها و گچ‌بری‌های این دوره دیده می‌شود و می‌توان

سومین کنفرانس ملی شهرسازی و معماری دانش بنیان

3rd National Conference On Knowledge-Based Urban Development and Architecture

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد علوم و تحقیقات
۲۵ آذر ماه ۱۴۰۰

چیره‌دستی هنرمندان ایرانی در معماری را مشاهده کرد و تأثیر زیاد هنر بیزانسی را بر هنر ایران ساسانی دید. از بررسی شاخه‌ی اسلیمی چنین برمی‌آید که اسلیمی در ایران وجود داشته و در طول تاریخ تکامل یافته تا به شکل کنونی رسیده است. این نقش از کشور دیگری به ایران وارد نشده است، چراکه به این شکل در نقاشی دیگر کشورها به‌ندرت دیده شده است. در کتاب هنر مقدس بیان می‌کند که نمونه بارز خطوط حلزونی و مارپیچ را بنا به منابع در هنر اقوام سکایی می‌توان مشاهده نمود در واقع می‌توان گفت این نقش از نقاشی ایرانی به نقاشی دیگر کشورها نفوذ کرده است چراکه تکامل شاخه اسلیمی را فقط در ایران می‌توان دید مسئله‌ای که حائز اهمیت است این است که شاخه اصلی به‌صورت طراحی شده که قالب شکل و اصلاحات با آن ساخته می‌شود مثلاً یک ترنج یا یکسر ترنج با حرکت نرمش آخه اسمی طراحی و ساخته می‌شود (ساکي زاده).

۱- اسلیمی

نوع نقوشی تزئینی به شکل شاخ و برگ گیاه گل پیچک که با خطوط منحنی صاف و نامنظمی است و عناصر دیگری ترکیب می‌شود اسلیمی گونه‌ای از نقش و نگاری است که شامل خط‌های پیچیده و منحنی و قوس‌های دورانی و دایره‌ای که مختلف که در تزیینات کتیبه‌ها و بعضی از کارهای نقاشی ترسیم می‌کند اسلیمی گاهی به‌صورت نقش اصلی و زمانی همراه با طراح‌های معماری کتاب‌آرایی و هنرهای صناعی اسلیمی که در هنر تزئینی گچ‌بری و کاشی و معرفی و خشتی در معماری ایران به‌ویژه در بناهای مذهبی کاربرد دارند نقش‌های اسلیمی ساده از نگار اسلیمی را می‌تواند از سوی دیگری در هنری چون فرش در دوره صفوی که شاهد شکوفایی و رشد نقش‌های مختلفی از حیوانات و گل و گیاه‌های و پرندگان هست که این نقوش اسلیمی‌ها را کمتر در حاشیه‌های فرش به کار می‌رود بیشترین نقوش اسلیمی کاربرد تزئینی کاشی‌کاری و معرق سازی هست تغییر و تحول دهند و به‌صورت نقوشی درآوردند که به سمت انتزاع و سادگی پیش روند (علی‌خانی نژاد، ۱۳۸۸). اسلیمی از نقوش گیاهان ایرانی است که بر مبنای اشکال هندسی شکل گرفته است.

نقوش اسلیمی در ایران پس از اسلام هنرمندان ایرانی نیز دوره اسلامی طرح‌های اسلیمی را هنری خودساخته می‌دانستند و نوآوری‌های نیز پرداختند سفالگری و کاربرد روزافزون بر سفالی اسلیمی از نخستین سده‌های هجری بوده است اسلیمی‌ها در آثار گچ‌بری و آجر بری نقش‌بندی مهمی داشت اسلیمی که در هنر تزئینی گچ‌بری کاربرد فراگیر و گسترده کاشی معرق و خشتی در معماری ایرانی به‌ویژه بناهای مذهبی از این سده روبه افزایش بود هنرهای تزئینی ایران که از کتاب‌آرایی چوب و سنگ روبه‌رو هستیم این سری اسلامی رایج‌ترین نقاشی در کاشی‌کاری بوده که قالی‌ها و قالیچه‌های بازمانده از این سد به طرح‌های اسلیمی بر متن حاشیه و نشان گسترش کاربرد این طرح‌ها در هنر قالیبافی دارد از سوی دیگر در هنری چون فرش (به‌خصوص در دوره صفوی) نیز شاهد شکوفایی و رشد این نقش در کنار گل‌های ختایی و حیوانات و پرندگان هستیم (شکل ۱).

نگاره‌های اسلیمی را بیشتر در متنبکارمیروود و کمتر در نقش نگار فرش کاربرد دارد... در اروپا به این طرح عروسک (منسوب به عرب می‌گویند، (وکیلی ۲).

تصویر شماره ۱: نقش اسلیمی (منبع: ساکی زاده).

اسلیمی‌ها در واقع خطوطی هستند که به صورت مارپیچ یا حلزونی با نقوش ماهیچه و به شکل بوته کوتاه هست. طرح‌های اسلیمی انواع گوناگون دارد: (اسلیمی ساده)، (اسلیمی توپر)، (اسلیمی توخالی)، (دهن اژدری)، (خرطوم فیلی)، (ماری) و (اسلیمی پیچکی) و انواع دیگر... تزیین و ساقه‌های آن‌ها با طلا و رنگ‌های متنوع ترسیم شده است (ساکی زاده). از میان نشانه‌های معاصر که دارای نقش اسلیمی بودند تعداد ۵۰ نشانه انتخاب شد. این نشانه‌ها را به چهار دسته فرهنگی، اجتماعی، تجاری و سیاسی تقسیم شدند و میزان به‌کارگیری اسلیمی در هر دسته به لحاظ آماری مشخص گردید. ۲۵ نشانه فرهنگی (شکل ۲) که نیمی از جامعه آماری را تشکیل می‌داد دارای نقوش اسلیمی بودند. همچنین نتایج نشان داد که در نشانه بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی ایران اسلیمی به کار رفته است.

عنوان نشریه گردش قباد شیوا	بنیاد سینمایی فارابی	جشنواره بزرگ فیلم استانی حمیرا کسرابی	دانشگاه فرهنگیان	دانشگاه علم و فرهنگ	موسسه فرهنگی هنری رشد بهنام اسور
موزه رضا عباسی مرتضی ممیز	کنگره بین‌المللی نقش شیعه در پیدایش و گسترش علوم اسلامی	مرکز ضبط و بخش موسیقی نیوشا چندقی	طرح برای کتبه ملاصدراي شيرازي محمد حسين حلبي	دانشگاه هنر اسلامی تبریز	دانشگاه شهید باهنر کرمان مرتضی ممیز
چهارمین نمایشگاه بزرگ ایرانگردی قباد شیوا	موسسه پژوهشی راهبردی صادق سعدود نعلانی	یادآوری دفاع مقدس رضا نورانی	دانشگاه علوم برتنگی یزد حسین حلبي	دانشگاه گیلان	نشانه یکرویداد فرهنگی مصطفی اندالاهی

شکل ۲: نمونه‌ای از کاربرد اسلیمی در نشانه‌های فرهنگی

نشانه‌های اجتماعی شکل ۱ به لحاظ کاربرد اسلیمی در رده پایین‌تری از نشانه‌های فرهنگی قرار گرفتند ۸۱ درصد جامعه آماری را نشانه‌های اجتماعی به خود اختصاص داده‌اند.

<p>سازمان بسیج جامعه زنان کشور</p>	<p>ائتلاف فراگیر اصلاح طلبان</p>

شکل ۳: نمونه‌ای از کاربرد اسلیمی در نشانه‌های اجتماعی

نشانه‌های تجاری در شکل ۳ دارای اسلیمی ۱۱٪ جامعه آماری را تشکیل داده‌اند و جایگاه دوم قرار گرفتند. آخرین و کوچک‌ترین گروه نشانه‌های سیاسی شکل ۴ بود که فقط با دو نشانه ۴٪ کل نشانه‌ها را تشکیل می‌داد (ساکي زاده).

<p>شهرداری اصفهان مرتضی عمیز</p>	<p>شهرداری نقاب</p>	<p>شورای اجتماعی محله</p>	<p>دهباری روستای جارو</p>	<p>سازمان فرهنگی ورزشی شهرداری نیشابور</p>	<p>سیمینزار کودک و خانواده کریم زینتی</p>
<p>سازمان هواپیمایی کشوری</p>	<p>سازمان فرهنگی و هنری شهرداری قم، مسعود نجابتی</p>	<p>سازمان اردویی، راهیان نور و گردشگری بسیج</p>	<p>سازمان هواپیمایی کشوری</p>	<p>سازمان فرهنگی و هنری شهرداری قم، مسعود نجابتی</p>	<p>سازمان اردویی، راهیان نور و گردشگری بسیج</p>

شکل ۴: نمونه‌ای از کاربرد اسلیمی در نشانه‌های سیاسی

۱-۲- الگوهای اسلیمی

خانه حجاب صدف مسعود تجلیتی	فرش الهیه	شرکت تبلیغاتی سارا سارا نایب	شرکت لولوم پزشکی درمکن، درپوش، مختاری	شیرینی مجلل بهنام اسور	شرکت بین المللی جشنوارهها
شرکت پتروشیمی اصفهان	اجلاس بین المللی بانک توسعه اسلامی در ایران، محمدحسنین خلیعی	فرش پارپرک مریم معارفوند	شرکت پودینه رنگ علی جنبینی	مواد غذایی سوگل مریم صفری	شرکت ملی نفت
				پارکتابی نهجین قدرشاهه خادسی	شرکت پتروشیمی فن آوران

شکل ۵:

اسلیمی‌ها ایده‌ای از طبیعت و خالق هستی به وجود آمد که به صورت دیدگاه در فضاهای طبیعی درفضا هستند؛ و معماران قدیم باستان ایده از طبیعت مانند گل نیلوفر آبی ولوتوس، گل‌های متنوعی برگ درختان الگوهای بودند که بر پایه‌ای هندسی در آن‌ها استفاده شده و به هم می‌آمیزد (اردلان و لاله، ۱۳۹۰). مواد و مصالح ساختمان‌ها، رنگ، نقش و تزئین آن‌ها به ترتیب از فضای فردی و خانوادگی به اجتماعی و از فضای دنیایی‌تر به فضای معنوی‌تر سامان یافته‌اند (نقره‌کار، ۱۳۹۰). یکی از مصادیق زیبایی در شهر اسلامی می‌توان به هندسه و تناسب، رنگ و نور و شفافیت و نشانه‌ها اشاره کرد.

۲- نور، رنگ و شفافیت

برخی رنگ‌ها معنی نماد ارزش‌های است که می‌توانند تأثیرات متفاوتی دارد؛ که تأثیر بر خلاقیت انسان هادارد... یکی از مهم‌ترین وظایف مسلمین شناسایی و ترویج رنگ الهی هست که به انسان فطرت ایمانی و سیرت توحیدی می‌بخشد (نقی زاده، ۱۳۷۹).

نور و رنگ با ترکیب هندسه به وحدتی روشن‌بخش می‌رسد که باعث ایجاد حس آرامش قلبی و ذهنی و اطمینان درونی می‌گردد؛ و در یک تعریف کلی می‌توان شفافیت را دید. هرچه نور شفاف تر باشد تأثیر بسزایی در معماری و نقوش و کاشی‌کاری دارد نور و بازتاب آن و نقوش و بافت و رنگ و خط و روش‌های دیگر نمایش می‌دهد. (محمدیان و صدیق، ۱۳۹۴). توجه به نقوش طبیعی و بازتاب اسلیمی آن در تزئیناتش به سبب استفاده درست از نعمات الهی و دیدن عظمت الهی در جهان هستی شکر و سپاس گذاری خود را به جای می‌آورد (بمانیان، ۱۳۸۶).

۳- خطاطی:

ساختار خطاطی که در آوردن خطوط دخالت نگاه زیباشناسی زمان به کالبد نقوش اسلیمی و یکی از انواع هنرهای تجسمی که لذت بستری را بالا می‌برد و هنر عناصر تزئینی دارای حرکت هندسی به نقوش بر می‌دهد مثلاً گرافیک یا نقاشی ساده می‌توان زد مجموعه‌ای از نقش‌های بدی و زیباست که نقاشان و مذهب آن برای زیباتر کردن کتاب‌های علمی فرهنگی

تاریخی و هنرها قطعه‌های زیبا به کار می‌برند که بدین ترتیب کناره‌ها و اطراف صفحات طرح‌هایی از شاخه‌های بندهای اسلیمی ساقه‌های گل و برگ و گیاه شاخه‌های اسلیمی و گل‌های ختایی یا بندهای اسلیمی و ختایی آذین می‌شود رمز متعادل و مقدس اوج خلاقیت را دارد و بهترین خلاقیت برای معماری سنتی و آرایش آن (اردلان و لاله، ۱۳۹۰).

۴- کاشی:

ایده گرفتن در دوره قاجار و هفت‌رنگ که این ایده شامل نقوش گیاهی و تصاویر انسانی و مناظر طبیعی و ساختمان‌ها تصاویر انسانی و همچنین تصاویری از طبیعت و طرح‌های گوناگونی از کاشی‌کاری بارنگ‌های متنوع کار شده است هنر کاشی‌کاری و سازی تزئین معماری به‌طور خاصی در بناهای مذهبی و سفالگری در مساجد مختلفی به کار می‌برند (porter, ۱۹۹۵).

مهم‌ترین خصوصیات کاشی‌های دوره قاجار، تنوع رنگ، نقوش کاشی‌های رنگی؛ و رنگ‌های مختلفی و زیبا و رنگ‌های قدیمی، مانند صورتی، رنگ‌های جدیدی ارغوانی و نارنجی (fehervai,) استفاده می‌کردند ۲۰۰۰

شکل ۶: نمای سقف خانه مستوفی الممالک طیف رنگ‌های کاشکی کاری شده

۵- بررسی ویژگی‌ها و ساختار بصری نقش‌مایه اسلیمی

ویژگی‌های ساختار بستری اسلیمی و نقش و نگاره‌ای مرکب از حرکات ph دایره و مدور و خطوط منحنی ماریچ یا گل‌بوته حلزونی و مالی استفاده شده است که بعضی از این ترکیبات گیاهی و حیوانی تقسیم اوقات منظم ای مانند دایره و بیضی در حیطه زیبایی نقش حیاتی را مشخص می‌کند و با پیچش‌های پی‌درپی و هماهنگی شاخه‌ها و برگ‌ها و نیمه برگ‌ها از پابند ویژگی‌های اسلیمی بانظم خاصی و شکل شکلی چشم‌نواز به وجود می‌آید تمام منحنی‌های اسلیمی جهت به درون جهت به بیرون دارد که این گرایش بی‌نهایت دارد و نشان از جاودانگی در اسلیمی منحنی متشکل از قوس‌ها زیبایی‌ها و ماهیچه‌ها مناسب کامل شکل می‌گیرد. خداوند در کلام‌الله مجید حرکت حضرت مسیح علیه‌السلام را به سوی خود به "بالا بردن" توجیه

می فرماید: ((اذ قالَ اللهُ يا عيسى انى مُتَوَفِّيكَ الی و مُطَهِّرُکَ من الذینَ کَفَرُوا)) هنگامی که خداوند فرمود ای عیسی من تو را تام و تمام می، «قالَ اللهُ يا عيسى انى مُتَوَفِّيكَ الی و مُطَهِّرُکَ من الذینَ کَفَرُوا» و به سوی خود بالا می برم و تو را از آنان که کفر ورزیدند پاک می کنم)... آل عمران، ۵۵. پاکى از گناه، سبکبالی از معاصی، جسم و روان را سبک می سازد و انسان را به سوی ملکوت رهنمون می شود. خط بالارونده نمودار چنین حالتی است (حبیب الله، ۱۳۷۶).

حرکت نقوش اسلیمی از پایین به بالا نمایشگر همین مفهوم والای معنوی هست. کیفیت خط در این حالت، دردیگر آثار دوره اسلامی نیز به چشم می خورد. در این آثار و بخصوص در گنبدها و اطراف تاقها و سردرها، خط هرگز متوقف نمی شود و چنان به کار می رود که گویی آغاز و فرجامش در فضاست و بیننده را به تعلیق و شناوری در فضا می کشاند و به سوی پیچ و تاب نقوش اسلیمی در دو جهت افقی و عمودی، هر کدام حق راهبری می کند کلاً فی فلک یسبحون ((انبیا،)) ۳۳ در بردارنده مفهوم خاصی هست. حرکت عمودی "نماد وحدت اصل" و حرکت افقی نشانه "کثرت در تجلی" است جوهره وجودی خط "حرکت" است و مفهوم حرکت بیش از هر عنصر دیگری در خط تجلی می یابد. در هنر، حرکتها، آثار بصری ساکن هستند. چیزی که به عنوان حرکت می تواند ادراک شود، تصویری ایستا یا سلسله ای از تصاویر ایستاست، که - در ذهن ما - ایجاد توهم حرکت می کند و اسلیمی از این قاعده مستثنا نیست. شاخ و برگ پیچ و تاب خورده و خطوط منحنی که با هماهنگی خاصی در جزء به جزء نقوش اسلیمی قرار گرفته است، علیرغم ایستایی بنابر اعتقادات دین اسلام از هرگونه شائبه بت پرستی و استفاده از شمایل انسانی یا حیوانی مبرا باشد (پورجعفر و موسوی لر، ۱۳۸۱).

در ادراک هنرمند مسلمان حرکت جایگاه ویژه ای دارد. در نگاه او حرکت لازمه رسیدن به وادی الهی و سعادت بوده و جزء لاینفک حیات او قرار می گیرد. از این رو با زبان هنر نیز آن را در معرض دیدگان قرار می دهد. به عبارتی دیگر، "حرکت" از اولین لوازم رسیدن به تعالی به شمار می رود (صالحی، ۱۳۹۴).

نتیجه گیری

می توان گفت معماری معاصر ایران از نقوش اسلیمی نقشه های مورد علاقه معماران و طراحان بوده است که اسلیمی ک از هفت نقش اصلی در نگارگری سنتی ایران است اسلیمی نمودار تجریدی درخت زندگی یا صورت عام در خط به ویژه درخت تاک است که با گردش و پیچ های پی در پی هماهنگ شاخه ها و منحنی های منظم و اسلیمی از قوس های درونی زیبا انشعاب و ایده گرفته شده است که این نقوش در گروه هایی مانند فرهنگی اجتماعی تجاری و سیاسی به کار رفته و کاربرد اسلیمی از فرهنگی و به ترتیب نشانه های تجاری و اجتماعی و همچنین اسلیمی در ترکیب تصاویر زیبا که بیشتر در ترکیب با تصویری که در طبیعت دیده می شد هنرمندان و معماران استفاده اسلیمی و نقش و نگارها را از طبیعت می گرفت و در طراحی و معماری خود به کار می بردند.

فهرست مراجع:

سومین کنفرانس ملی شهرسازی و معماری دانش بنیان

3rd National Conference On Knowledge-Based Urban Development and Architecture

۱. آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۷۶). مبانی نظری هنرهای تجسمی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها
۲. اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۸۰). حس وحدت، انتشارات نشر خاک.
۳. اردلان، نادر و بختیار، لاله. (۱۳۹۰). حس وحدت نقش سنت در معماری ایرانی. (مترجم: ونداد جلیلی). تهران: موسسه علم معمار.
۴. بمانیان، محمدرضا. (۱۳۸۶). رهیافت‌هایی در تبیین شاخص‌های معماری مسلمین. تهران سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
۵. پور جعفر، محمدرضا و موسوی لار، اشرف. (۱۳۸۱). بررسی ویژگی‌های حرکت دورانی ماریچ؛ اسلیمی نماد تقدس، وحدت و زیبایی فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س).
۶. شاه محمدیان، مریم و صدیق، مرتضی. (۱۳۹۴). بررسی کاربرد مصالح در شکل‌گیری نقوش به‌کاررفته در تزیینات عصر قاجاریه «نمونه موردی خانه‌های تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال».
۷. مریم صالحی. (۱۳۹۴). تحلیل ساختار بصری و زیبایی‌شناسی نقش‌مایه اسلیمی؛ نماد اصالت و هویت در تزیینات و معماری اسلامی هنرهای اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
۸. علیخانی نژاد، ساره. (۱۳۸۸). بررسی نقوش گیاهی در ایران دوره اسلامی و کاربرد آن در آرم کارشناسی ارشد، دانشکده هنر دانشگاه نبی اکرم تبریز.
۹. نقی زاده، محمد. (۱۳۷۹). صفات شهر اسلامی از نگاه قرآن کریم، دو فصلنامه صحیفه مبین، ۸۳.
۱۰. نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۹۰). مبانی نظری معماری. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۱. Porter, Venetia. (۱۹۹۵), Islamic Tiles, Trustees of the Birtish museum by Birtish museum press.London.
۱۲. Fehervari, Geza (۲۰۰۰), Ceramics of the Islamic world in the Tareq Rayab museum, I.B.Tauris & co.LTd. London.